When the past meets the present

Processes of projective identification in a group of ultra-orthodox youth at risk

Shlomo Creydi & Daniel J.N. Weishut

The article describes a short-term treatment group for at-risk ultra-Orthodox male adolescents (17-19) in one of the ultra-Orthodox cities in Israel. The group's goal was to create a shared environment, providing security and support for their chaotic lives at this stage of their lives. During the first sessions, the group dynamics were perceived by the facilitator (the first author) as positive and helpful. However, after agreeing on an extension of the group beyond the original contract, the team members became ambivalent and expressed regression in the group process until its inevitable breakup. The article attempts to understand the group's disintegration against the background of the first author's past as an ultra-Orthodox youth on the brink of dropping out from this religious sector and in light of participants' feedback. It explains the crisis in the group as having been influenced by projective identification processes. Feedback provided by the participants matched the facilitator's experience. The article provides a glimpse into the phenomenon of youth at risk in the ultra-Orthodox community. It gives a clinical example recounting the processes of projective identification in a therapeutic group and their effects in a group where the facilitator and participants come from the same marginal background.

Keywords: group facilitation, youth at risk, ultra-Orthodox Jews, projective identification, group matrix, case description

Shlomo Creydi, BSW from the Department of Social Work, Hadassah Academic College, and MSW student at the School of Social Work, Hebrew University of Jerusalem. He is a social worker at the Lev Gila residence in Jerusalem.

Daniel J.N. Weishut, PsyD, MBA, is a senior lecturer in the Department of Social Work at Hadassah Academic College, a therapist, a consultant, and a social activist. He is the joint editor of *Mikbatz* Journal.

כשהעבר פוגש בהווה

תהליכים של הזדהות השלכתית בקבוצה של נוער חרדי נושר

שלמה קריידי ודניאל ג'. נ. ווייסהוט

המאמר עוסק בקבוצה טיפולית קצרת מועד של בני נוער חרדי נושר שהתקיימה באחת הערים החרדיות בישראל. מטרת הקבוצה הייתה לספק לנערים סביבה משותפת שתעניק להם ביטחון ותמיכה בחייהם שנקלעו בשלב זה למצב כאוטי. במפגשים הראשונים התרשם המנחה כי הדינמיקה הקבוצתית המתפתחת חיובית, אולם לאחר שסוכם על הארכת מפגשי הקבוצה מעבר לחוזה המקורי החלו חבריה לבטא הימנעות והתרחקות שהשפיעו על לכידות הקבוצה עד להתפרקותה הבלתי נמנעת. הנחיית הקבוצה הביאה את המחבר הראשון, המנחה, למגע עם עברו כנער חרדי על ספקטרום הנשירה. המאמר מנסה להבין את התפרקות הקבוצה על רקע מגע זה, ומנסה להסביר את המשבר שהתרחש בהווה הקבוצתי כנגזרת של תהליכי הזדהות השלכתית שהתקיימו בקבוצה. משוב טלפוני שנתנו המשתתפים ארבעה חודשים לאחר סגירת הקבוצה תאם את חוויית המנחה. מאמר זה מציע הצצה לתופעה של נשירת נוער בציבור החרדי. בנוסף, הוא מספק הדגמה קלינית לתהליכים של הזדהות השלכתית בקבוצה טיפולית ולהשפעותיהם בקבוצה שבה המנחה והמשתתפים מגיעים מאותה קבוצת שוליים.

המאמר מבוסס על התנסות הכותב הראשון בהנחיית קבוצה במסגרת לימודי תואר ראשון בעבודה סוציאלית, ועל עבודה בנושא בקורס שהעביר המחבר השני.

מילות מפתח: הנחיית קבוצה, נוער נושר, חרדים, הזדהות השלכתית, מטריצה קבוצתית, תיאור מקרה

שלמה קריידי, BSW מהמכללה האקדמית הדסה, הוא עובד סוציאלי בחוג במעון "לב גילה" בירושלים וסטודנט לתואר השני בעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית.

ד"ר דניאל ג'.נ. ווייסהוט, PsyD, MBA, מרצה בכיר בחוג לעבודה סוציאלית במכללה האקדמית הדסה, וכן מטפל, יועץ ופעיל חברתי. ווייסהוט הוא אחד משני העורכים הראשיים של כתב העת **מקבץ**.

מבוא

מאמר זה, העוסק בתהליכים של הזדהות השלכתית בקבוצה, מציג קבוצה טיפולית בגישה תמיכתית שכללה נוער חרדי נושר והונחתה על־ידי סטודנט לעבודה סוציאלית. המאמר מעשיר את הספרות הקיימת, הדלה עדיין, בנושא קבוצות של נוער חרדי. הוא מציג את המורכבות הקיימת בעבודה של מנחה בתחילת דרכו עם בני קהילתו, ואת הדרכים שבהן התמודד מנחה בתחילת דרכו עם תופעות רגשיות מורכבות. פרק המבוא של המאמר יציג את מאפייני החברה החרדית, ויבחן שאלות של זהות, גבולות, נורמות ואתגרים. הוא יתאר את תופעת ה"נוער הנושר" בחברה החרדית, ויפרט את הגורמים, ההשפעות וההתמודדויות הנגזרים מהמבנה החברתי ומהנורמות המקובלות בו. בהמשך יעסוק המבוא בקבוצות טיפוליות במגזר החרדי, במאפייניהן, בנטיותיהן ובדפוסיהן, ולבסוף יציג את המושג "הזדהות השלכתית" בקבוצה. בפרקים הבאים תתואר הקבוצה ותוצג וינייטה מאחד המפגשים. פרק הדיון ינסה להסביר את התפרקות הקבוצה כתוצאה מתהליכים של הזדהות השלכתית שהתרחשו בה והשפיעו על סגנון הנחייתה, ויראה כיצד תהליכים אלה גרמו למשבר ולתחושת ניתוק בקרב משתתפי הקבוצה.

נוער נושר בחברה החרדית

פרידמן (1991) תיאר את החברה החרדית כקבוצה מובחנת בתוך הקולקטיב היהודי, המדגישה את החובה לחיות על פי ההלכה היהודית כפי שזו התפתחה לאורך הדורות. לפיכך, במוסדות הלימוד החרדיים עוסק כל פרט כבר מגיל צעיר מאוד בלימוד הגמרא, ההלכה והמוסר. גודמן (2003) מנה שלוש סוגיות פסיכו־תרבותיות המאפיינות את הציבור החרדי: סוגיית השליטה – אידיאל המבטא ציפייה להשיג שליטה בגירויים ולכבוש את "היצר הרע"; סוגיית העשייה – הדרישה לקיים את ההלכה הדתית בדקדוק ובחומרה; סוגיית הציות – הדרישה לציות חסר פשרות למנהיגי הציבור.

החברה החרדית שואפת לקיים אורח חיים שונה בתכלית מזה של הקבוצות השונות הסובבות אותה, ולכן היא נוטה להסתגרות ולהיבדלות מסביבתה (שלג, 2000). ברוח זאת, רוב בני החברה החרדית אינם מתגייסים לצבא או לשירות לאומי, והמערכות החברתיות שלהם – בתחום החינוך והמשפט – ייחודיות לבני החברה החרדית (גודמן ויונה, 2004). יחד עם זאת, החברה החרדית הטרוגנית מאוד, וחלק מהקבוצות בה נוקטות גישה "רכה" יותר לסוגיית הגבולות בינן לבין החברה החיצונית (ליאון, 2010). קבוצות אלו חדירות יותר, ומבקשות למצוא נקודות ממשק עם בני קבוצות אחרות. לאחרונה, גם קבוצות שנחשבו לבעלות גבולות "קשיחים" יותר מול החברה החיצונית מוצאות את עצמן מאותגרות בתחום

זה עקב פטירתם של מנהיגי ציבור שהתוו את דרכן, בשל פריצת האינטרנט שהופך זמין יותר ויותר ומכיל פוטנציאל חשיפתי נרחב, ובגלל קשיים כלכליים המעודדים את חבריהן לצאת לעבוד, וכך להיחשף לבני קבוצות שונות (גלב, 2020).

בעשורים האחרונים עלתה לסדר היום התופעה של נוער חרדי נושר. הספרות המקצועית מציינת גורמים שונים שעלולים להשפיע על המתבגר החרדי, לדחוק אותו לשוליים, ולהביאו למצבים של ניתוק ונשירה. הגורמים המרכזיים שנמנים קשורים למערכת החינוך, לאופי אינדיבידואלי, למצב המשפחה ולקבוצת ההשתייכות (להב, 2005). מחקר שהתפרסם לאחרונה (שהינו־קסלר וגולדברג, 2021) הראה כי מנבא ייחודי לסיכוי לנשירה בקרב בני נוער חרדים הוא הרמה הדתית. המחקר מצא כי ככל שהרמה הדתית בסביבתו של הנער נמוכה יותר כך גדלים סיכוייו לנשור ממוסדות הלימוד. בנוסף עלה כי לתקשורת תקינה ולמעורבות של הורי הנער יש תפקיד מרכזי במניעת נשירה וסיכון (שהינו־קסלר וגולדברג, 2021).

מחקרים מצאו כי הדת מהווה חסם מהותי למתבגרים מפני התנהגות של סטייה חברתית, בשל מנגנוני הגנה של לחץ חברתי, לימוד חברתי ופיקוח חברתי (Pearce & Haynie, 2004). אולם ייתכן כי לעיתים מנגנונים אלו פועלים על המתבגר הנושר מהמערכת הישיבתית דווקא בכיוון ההפוך, כיוון שהמערכת מכילה מנגנונים שמבודדים אותו מהקולקטיב, מחשש להשפעתו הרעה.

המתבגר שאינו מצליח להסתגל למערכת הישיבתית ולהשתלב במסגרתה עלול לסבול מתיוג שלילי, מלעג, מניכור ומדחייה חברתית (להב, 2005). מרגוליס (Margolese, 2005) מסבירה כי הסיבה המרכזית לנשירה של המתבגר החרדי היא יחס של דחייה שהוא סופג כאשר הוא סוטה מהנורמות. בן יאיר ורונאל (2014) השוו את תהליך הנשירה של הנער החרדי להגירה לארץ אחרת. הניתוק של הנער החרדי מהמבנה החברתי המוכר והמעבר למבנה חברתי זר עלולים לעורר בו תחושות הזהות לאלה שמתעוררות בעת הגירה, וכוללות תסכול ואובדן. בנוסף לתחושות אלו מתמודד הנער החרדי הנושר עם תחושה של חוסר ערך עקב כישלונו להשתייך ל"חבורת הלומדים" ולהפוך ל"תלמיד חכם".

עבודה קבוצתית בחברה החרדית

העבודה הטיפולית עם אוכלוסייה חרדית נושאת מאפיינים ייחודיים, בין היתר בגלל הרתיעה של קהילה זו מפנייה לשירותי בריאות נפש (Greenberg & Witztum, 2013), כי הימנעותה מכך משפיעה על הקשר בין מטפל למטופל ועל היחס לטיפול. ברנשטיין (2017) תיאר עבודה קבוצתית עם סטודנטים חרדים במסגרת לימודי הכשרה טיפולית, וציין

את הקושי של המשתתפים להיכנס לעמדה של הקשבה והכלה, כיוון שזו עומדת בניגוד לנטייתם המוכרת לחפש תשובות. הורוביץ ומילבסקי (Horowitz & Milevsky, 2020) הצביעו על שלוש תופעות אופייניות לתהליכים קבוצתיים עם אוכלוסייה זו: 1. התגברות ההתנגדות לדון בנושאי טאבו המבוססים על עקרונות דתיים; 2. תקשורת עקיפה ושימוש בכינויים ובקלישאות; 3. ביטוי תחושות של בושה ובדידות הקשורות בחוסר ההתאמה לציפיות הדתיות והתרבותיות. המחברים מנו את היתרונות שהיו גלומים בעובדה שהמנחים הגיעו מרקע תרבותי דומה לזה של המשתתפים, וגם את האתגרים שהיו כרוכים בכך. הם תיארו את ההעברה הנגדית המוגברת ואת הכשלים האמפתיים שהתגלו בקבוצה, ונבעו להערכתם מהרקע המשותף למנחים ולמשתתפים.

קיימות בספרות התייחסויות לנטייה של בני קבוצות שוליים לחוות יותר בדידות קיומית, ונמצא שתופעה זו קשורה להיקשרות לא בטוחה (Helm et al., 2020). נטייה זו עשויה להופיע בעוצמה מוגברת אצל נוער חרדי נושר בשל מאפייניו הייחודיים. בהקשר זה יש לקחת בחשבון שאנשים בעלי דפוס של היקשרות לא בטוחה עשויים לחוות קושי בהתקשרות לחברי קבוצה אחרים, ולא להתמיד לאורך זמן בטיפול קבוצתי (Rutan, 2021a). כמו כן נמצא כי היקשרות לא בטוחה של המטופל עלולה לעורר תהליכים של הזדהות השלכתית, לרבות תחושות של הצפה ומעורבות־יתר מצד המטפל (Westerling et al., 2019).

הזדהות השלכתית בקבוצה

פרויד טבע את המושג "השלכה" לתיאור התהליך של גירוש דחפים לא רצויים של הפרט באמצעות השלכתם על אחרים (מיטשל ובלאק, 2006). מלאני קליין הרחיבה את המושג, וכינתה אותו בשם "הזדהות השלכתית" (Klein, 1946). על פי קליין, מה שמושלך על האחר איננו דחפים קונקרטיים אלא "קטע חוויה" תוך־נפשי שנחווה כבלתי נסבל. כיוון שמדובר בחלקי עצמי, המשליך שומר על קשר עם אותם חלקים שהשליך על האחר (מיטשל ובלאק, 2006). בשונה מקליין, שראתה את ההזדהות ההשלכתית כתהליך תוך־אישי, ביון ראה בו תהליך בין־אישי, שבו אובייקט ההשלכה מזדהה עם החומר המושלך וחווה אותו באופן ממשי (לנס, 2011).

ההזדהות ההשלכתית היא מנגנון מורכב, ועל פי הגישות האינטרסובייקטיביות הוא יצירה משותפת של המשליך והמושלך המתרחשת ברובד הלא מודע. תחילתו של תהליך זה במפגש בין משאלותיו החזקות של המשליך לנטיות נפשו של האובייקט, כך שבמקבל לאקטינג אאוט של המשליך נוצרת מציאות שמעוררת את האובייקט להפנים ו"להתנהג" את התוכן המושלך (רויטמן, 1989).

ההזדהות ההשלכתית בקבוצות טיפול היא תהליך לא מודע, שבעזרתו מבנים חברי הקבוצה את תפקיד ה"דובר" לעניינים השונים הצריכים ייצוג, ובוחרים את בעלי התפקידים השונים בקבוצה, לרבות השעיר לעזאזל. יתר על כן, כל משתתף בקבוצה משתמש במנגנון ההזדהות ההשלכתית על מנת להבנות את המערכת המשפחתית שלו באמצעות חברי הקבוצה השונים (רויטמן, 1989).

ההזדהות ההשלכתית עם מנחה הקבוצה מתרחשת כאשר תכונות וחלקים שנתפסים בעיני חברי הקבוצה כלא רצויים או מאיימים מושלכים על המנחה, ותוך כדי כך מופעל עליו לחץ להתאים את התנהגותו אליהם (ארן, 2018). ברוח האסכולה האינטרה־סובייקטיבית, פוקס (Foulkes, 1986) סבר שהרגשות של המנחה כלפי הקבוצה מבטאים פעמים רבות את התחושות שפוקדות את חברי הקבוצות ואת התהליכים שעוברים עליהם, כלומר שהתחושות והתהליכים האלה הועברו למנחה מהקבוצה עצמה, ולכן הם נושאים משמעות טיפולית.

תהליכים של הזדהות השלכתית בקבוצה יכולים לעורר חומרים טיפוליים ולעודד תהליכים של ריפוי בקבוצה הטיפולית. מאידך, כאשר חומרים אלו לא עוברים עיבוד על ידי המנחה, ומוחזרים אל הקבוצה כשהם אינם מעובדים, הם עלולים לגרום לפגיעה נרקיסיסטית בקבוצה, וכן לרגרסיה ולכשל טיפולי (טייטל, 2015). כאשר הקבוצה מפעילה תהליך של הזדהות השלכתית על מנחה הקבוצה הוא עלול לתפקד בצורה שגויה ולפגוע בתהליך הטיפולי, אך "גילוי" השגיאה בזמן יכול לאחות את הקרע, ואף לתרום לתהליך הטיפולי (Rutan, 2021b).

תיאור מקרה

כחלק מתהליך ההכשרה המעשית בלימודי עבודה סוציאלית יצר המחבר הראשון קבוצה טיפולית בגישה תמיכתית שכללה שישה נערים חרדים בני 17–19 שהיו מצויים בתהליך של נשירה ממוסדות הלימוד שלהם, ומהעולם החרדי שבו גדלו. נשירתם באה לידי ביטוי בכך שחלקם החזיקו טלפונים חכמים, הלכו לצפות במשחקי כדורגל, ובאופן כללי חרגו מהנורמות והמוסכמות של החברה החרדית. שניים מהנערים גידלו כלב בחצר של אחת משכונות העיר, ואחדים מהם החלו לשנות בהדרגה את סגנון לבושם. התנהגויות אלו יצרו מתח בינם לבין הקהילה והמשפחה, והם החלו לספוג געורות, תיוג שלילי, ניכור והתרחקות של בני קבוצת השווים. מציאות זו, שבה דווקא בשלב של גיבוש הזהות הם הלכו והתנתקו מקהילתם הטבעית בלי שהייתה להם חלופה השתייכותית, עוררה אצלם תחושות של כאוס ופגיעות.

הקבוצה הוקמה באופן עצמאי וללא תלות במסגרת מובחנת. איסוף החברים לקבוצה בוצע בשיטת כדור שלג, דרך יצירת קשר עם נער שאיתו הייתה לכותב היכרות מוקדמת, ורתימתו לגיוס המשתתפים. בסופו של דבר מנתה הקבוצה שישה נערים, והייתה הטרוגנית מבחינת מצבם בקהילה ובמוסדות הלימוד. הקבוצה הוגדרה כקבוצת תמיכה, ומטרותיה שנוסחו בשיתוף עם הנערים בפגישה הראשונה הוגדרו כך: הקבוצה נועדה להיות מרחב שיעודד דיבור על רגשות, מחשבות וקשיים שהמשתתפים חווים, ולספק סביבה בטוחה ומשותפת שתהווה מקום יציב, רגוע ושליו, ותקנה למשתתפים תחושת משפחתיות ושייכות בשלב זה של חייהם. הוחלט אפוא כי צורת העבודה תהיה שיתוף של המשתתפים זה את זה במצוקות ובלבטים, וקבלת משוב ועצה מאלה שהתנסו בחוויות דומות. נקבע כי הקבוצה תקיים עשרה מפגשים, אחת לשבוע, ושכל מפגש יארך כשעה וחצי. הוחלט שהמפגשים יתקיימו בפארק הנמצא בתחומי העיר, בשעת ערב מאוחרת. לקראת סיום התקופה הוחלט להאריך את חיי הקבוצה בעשרה מפגשים נוספים.

הדינמיקה הקבוצתית

במהלך של גיוס חברי הקבוצה גילו המועמדים הססנות בשאלת ההצטרפות לקבוצה. כשהמנחה שוחח עם ישי (כל השמות בדויים), אחד המועמדים להצטרף לקבוצה, זה הביע דאגה וחשדנות ביחס לקבוצה ולמטרות המנחה. הוא ניסה להבין מי המנחה, מה הוא מבקש להשיג, מי הם חברי הקבוצה האחרים ומה יעשו במפגשים.

> **ישי:** מה צריך לעשות? נגיד הגעתי... לספר על עצמי דברים וכזה? אני לא טוב בדברים האלה... למה אתה עושה את זה, למי אתה קשור? בטח העירייה שלחה אותך, לא?

הדפוס החשדני חזר גם בשיחות עם מועמדים אחרים, כשבתגובה ניסה המנחה להסביר את המצב ולהפיג את החשש.

במפגשים הראשונים סיפרו הנערים זה לזה את קורותיהם, תיארו את התמודדותם עם המשפחה ועם מוסדות הלימוד, והציגו את תהליך ההתרחקות שלהם מהקהילה, את התיוג השלילי שבא בעקבותיו וגם את הסנקציות החברתיות שספגו. ניתן היה להרגיש את הסולידריות שהתפתחה בקבוצה ואת תהליך הפיכתה ליישות חברתית תומכת. כשיעקב, אחד המשתתפים בקבוצה, סיפר על הבוז שהפגין כלפיו משגיח הישיבה, קיבלו דבריו הד בנרטיבים דומים שהביאו שאר חברי הקבוצה מהישיבה ומהבית. האוניברסליות של החוויה וקווי הדמיון שנמצאו בין חברי הקבוצה עוררו תחושת סיפוק ותרמו להתפתחות של הישות הקבוצתית ולביסוסה.

העבודה הקבוצתית התקדמה היטב, כי במפגשים התפתחו שיחות מעמיקות וחופשיות, ונשמעו קולות שונים ביחס לתמות שונות בחיי המשתתפים. חברי הקבוצה נתנו פורקן לתסכוליהם ושיתפו אחרים בחוויות מהעבר ומההווה, והמנחה אפשר לשיח החופשי להתקיים גם כשהאקלים הקבוצתי היה סוער. במפגש הרביעי, למשל, התפתחה השיחה הבאה:

גדי: חברים אני רוצה לספר לכם שאני נחשב לעריק, ע-ר-י-ק.

יעקב: למה, מה קרה?

גדי: תשמע, אני לא הייתי בישיבות בצורה מסודרת בשנים האחרונות, ואין לי מאיפה להביא דיחוי. שלחו לי להגיע כמה פעמים והתקשרו, אבל וואלה אני פוחד. לא שאני איזה ילדה, אבל אתה יודע, לא נעים להיות שם בלשכת גיוס וגם אין לי עדיין דיחוי להביא להם.

ראובן: לא מבין. מה מפחיד?!

גדי: תשמע, אתה כאילו חרדי מסכן כזה שלא מבין כלום מהחיים שלו, והם באים עושים עליך פוזות, בוא לפה, תחתום פה, תעשה ככה, איומים, בלגן... תשמע, תכל'ס לא יודע למה זה מפחיד אותי.

ראובן: מה יכול להיות? מה, אתה לא רוצה להתגייס? תתגייס וזהו (צוחק בקול) תעשה משהו עם החיים שלך.

יעקב: תקשיב, אתה לפעמים מדבר כמו מטומטם, בחיי... בא בנאדם מספר איזה משהו אמיתי, ואתה חייב לעשות מזה צחוק ולהסתלבט. יאללה, שמענו עליך, אתה לא מפחד מכלום, הכול קל ופשוט. תפסיק לעבוד על עצמך!

מנחה: רגע, בואו ננסה להתדיין בצורה מכבדת...

ראובן: מה אתה נדלק? אני לא מסתלבט, אני מדבר באמיתי, למה לא להתגייס?

גדי: כי זה לא היה העניין, דיברתי על הקטע של הלשכת גיוס וזה ושלהיות שם לא כיף בלשון המעטה, לפחות לי. הם ברגע מעלים אותך על מדים ואתה שלהם לגמרי, אין שם משחקים. מה זה נראה לך, ישיבה? ואם אתה מדבר על גיוס, ראובן, וואלה לא בא לי להתגייס, סתם לשרוף שלוש שנים? כבר עדיף ללמוד איזה מקצוע או משהו.

יעקב: אני חושב יותר על אימא שלי.

ראובן: מז'תומרת? באיזה קטע?

יעקב: כאילו, שאני יתגייס. שמע, ההורים שלי חוזרים בתשובה, אבא שלי היה חתיכת פרפר ממה שמעתי, אבל התחזק לאט לאט ובאמת נהיה קיצוני ברמות מטורפות. אני

יודע שהחלום שלהם היה שאני יהיה צדיק, רב, ראש ישיבה, משהו כזה. אני לא יכול לפגוע באימא שלי, לבוא לה פתאום עם מדים. זה לדרוך עליה. ועוד התגובות של השכנים והחברים של אבא שלי זה לדפוק ת׳משפחה...

ראובן: אז מה, כל החיים תהיה ככה? אני לא אומר, זה קשה אבל תעשה מה שטוב לך. גם ככה אתה נחשב היום סוג ב׳.

במפגש העשירי, שהיה אמור להיות אחד המפגשים האחרונים, עלה לדיון הנושא של סיום הקבוצה והפרידה. חברי הקבוצה הביעו את צערם על כך, ואחדים מהם הציעו להמשיך את המפגשים. הנושא נדון בקבוצה, וסוכם על חוזה מחודש לעשרה מפגשים נוספים שיתקיימו באותה המתכונת.

המפגשים נמשכו אפוא, אך ממפגש למפגש החל המנחה לחוש שבקבוצה מתפתחות תחושות של תסכול והיעדר יכולת להניע תהליכים של ריפוי. הוא קיבל את הרושם שהוא לא מצליח להעניק לחברי הקבוצה את העזרה שהם מבקשים, זו שתיתן להם תחושה של יציבות והכלה. תחושות אלו היו חלק מתהליך של הזדהות השלכתית, כאשר התכנים והרגשות שעלו מתוך הקבוצה בהווה פגשו את עברו האישי של המנחה כנער חרדי שנדחק לשוליים החברתיים. וכשהוא החל להזדהות עם חברי הקבוצה, החוויה של חברי הקבוצה שהם ״לא מספיק טובים״ החלה להדהד גם אצלו. בניסיון להתמודד עם תחושות אלה יצא המנחה מגדרו, וניסה לחזק את היחס האישי שלו לחברי הקבוצה ולהתמקד בפן הפרטי על פני הקבוצתי. כך למשל, כשראובן דיבר על הקשיים שחווה בישיבה שבה נקלט לאחרונה, התמקד המנחה בראובן, במקום בקבוצה.

לאחר שלב ההארכה חש המנחה כי חברי הקבוצה הולכים ונעשים אמביוולנטיים יותר ויותר ביחס לקבוצה ולמטרותיה, ויחס זה בא לידי ביטוי בחוסר שיתוף פעולה, בהיעדרויות, בשתיקות במפגשים ובתחושת תקיעות. המנחה מצידו הוצף בתחושות של בלבול ותסכול, והזמין את התייחסות הקבוצה לתחושתו שהקבוצה נקלעה למשבר. בתגובה אמר אחד המשתתפים שלא כל אחד מתאים לסוג כזה של קבוצה, כי יש אנשים שהם ״מצ׳ואיסטים״ יותר, ופחות פתוחים לספר על עצמם ולשתף אחרים במחשבות וברגשות. משתתף נוסף ביטא תחושה של ניתוק מהקבוצה. מכיוון אחר נשמעה הטענה שבקבוצה נוצרת פעמים רבות ״חברוס׳ה״ (מילה בעגת הישיבות שאפשר להקבילה למושג ״דיאדה״) ואילו שאר המשתתפים נשארים מחוץ לשיחה. המנחה והמשתתפים ניסו להבין ביחד איך ניתן לשפר את המפגשים, אך כשהמגמה של חוסר השתתפות בשיחה והיעדרות מהמפגשים נמשכה, החלה הקבוצה לעורר

במנחה תחושות של היעדר משמעות ואף ייאוש, תחושות שהיו נפוצות בקרב חברי הקבוצה בחייהם שלהם. בעקבות זאת החליט המנחה לסגור את הקבוצה. הוא יצר קשר עם החברים שנעדרו, וקבע מפגש פרידה.

למפגש האחרון, שהיה המפגש הארבע־עשרה, הגיעו כל המשתתפים בשעה שנקבעה. במפגש זה הם דיברו על החשש שחוו החברים ביחס להצטרפות, על הדילמות שהעיקו עליהם במפגשים הראשונים, ועל הקושי שלהם לבסס אמון ראשוני. בהמשך דובר על המידה שבה השיגה הקבוצה את המטרות של חבריה, לבסס את הקשר עם הדומים להם, לפרוק את תסכוליהם, לבטא רגשות ולקבל עצה ותמיכה. כמו כן עלה במפגש נושא הפרידה המוקדמת, והסוף שהיה חטוף מעט. המנחה לקח אחריות על חלקו בעניין.

משוב מהמשתתפים

במסגרת ניסיונו של המנחה להבין כיצד רואים המשתתפים את התפרקות הקבוצה הוא בחר לקיים איתם שאלון טלפוני שהתרחש ארבעה חודשים לאחר סיום המפגשים. ששת חברי הקבוצה נתנו את הסכמתם מדעת, וכולם למעט אחד ענו על השאלות. כל שיחה ארכה בערך חמש דקות, וכללה ארבע שאלות.

מסקירת התשובות לשאלה "מה היה טוב בקבוצה" עולה כי המפגש סיפק למשתתפים מקום שבו הם יכלו לפרוק את רגשותיהם ולדבר על נושאים שונים, תוך דגש על תחושת ה"ביחד":

> **ראובן**: היינו כולם ביחד, באווירה חברית כזאת, יושבים כולם ביחד. היה הרבה מה לפתוח ולדבר, להתייעץ וכזה, באמת היה משחרר. זה נתן לי לחשוב על החיים. אני, משהו חכם ששמעתי או הבנתי אני זוכר אותו עשרים שנה.
>
> **גדי**: היה לי טוב בקבוצה, זה היה רגע שפורק הכול, פורק את כל השבוע.

תחושת הביחד הייתה כנראה חזקה במיוחד בשלב שקדם להחלטה להאריך את חיי הקבוצה, אף שבהמשך התפתח בה אקלים של וכחנות והיעדר לכידות שתרם להתפרקותה.

בתשובה לשאלה "מה היה פחות טוב בקבוצה?" ענו שניים מהמשתתפים כי תכני השיחה לעיתים פחות ענייני אותם, ושניים אחרים ענו כי הוויכוחים שהתגלעו לעיתים היו מיותרים ומתסכלים:

גלעד: שמישהו מעלה איזה נושא משעמם וסתם מבזבזים על זה זמן. היו שיחות לפעמים בלי קשר לכלום.

תגובות אלו מלמדות על הקושי שיש לנוער – ובעיקר לנוער כזה – להיות חלק מקבוצה, ועל הקושי של המנחה להתמודד עם הקונפליקטים בקבוצה ולערב את כל המשתתפים בשיח מיטיב בתוכה.

בתגובה לשאלה מדוע הקבוצה לא המשיכה להיפגש התייחסו המשתתפים לחיסורים של אחדים מהם כגורם שזירז את סגירת הקבוצה, ודיווחו גם על חוויה של שעמום ודעיכה במפגשים האחרונים, ועל כך שחשיבות המפגשים בעיניהם הלכה ופחתה.

ראובן: לא יודע, פתאום החבר׳ה התפצלו כזה, לא היה זורם.

להערכתנו תחושות אלה נבעו מנטייתו של המנחה להתמקד באישי במקום בקבוצתי, ומתהליך ההזדהות ההשלכתית שהתפתח בין המשתתפים למנחה, שאותו נתאר בדיון.

כשהתבקשו חברי הקבוצה להעריך את תרומת הקבוצה לחייהם על סולם של 1 (כלל לא) עד 5 (במידה רבה מאוד), העריכו שניים מהם שהתרומה הייתה בינונית (3), ושלושה ענו שהתרומה הייתה רבה (4). המשוב בשאלה זו מראה כי על אף הקשיים שהתעוררו והתפרקות הקבוצה היא מילאה תפקיד משמעותי בחיי המשתתפים.

דיון

בפרק זה נציע הסבר לדינמיקה הקבוצתית שעוררה בחברי הקבוצה תחושת ניתוק אשר הלכה והתעצמה עד לנטישה של חבריה ולהתפרקות של הקבוצה לפני המועד שנקבע. ניתן לשער שהקושי להחזיק את הקבוצה לאורך זמן נבע ממספר גורמים, שאת חלקם לא נציין כאן, אך הדיון שלנו יתמקד בגורמים הנוגעים במנגנון של הזדהות השלכתית.

כפי שנכתב במבוא, נער נושר בחברה החרדית עלול למצוא את עצמו במצב כאוטי, שבו אין הוא שייך לקבוצת המקור שלו, אך גם לא לשום קבוצה אחרת, ולכן הוא חי כמהגר בארצו שלו (בן יאיר ורונאל, 2014; להב, 2005). כיוון שאותו נער אינו מוצא את מקומו ב״עולם התורה״, הוא חש ניתוק, בידוד, אימפוטנטיות וחוסר ערך. בווינייטה שהובאה לעיל הוצגה שיחה של משתתפי הקבוצה בנושא החשש של גדי להתייצב בלשכת הגיוס. הקולות שהובאו מלמדים כי משתתפי הקבוצה חוו תחושות של כישלון וחוסר ערך בעקבות התרחקותם מהחברה שבה גדלו. יעקב תיאר איך נגוז החלום של

הוריו, שהוא יהיה לדמות רוחנית בעולם התורני, וכך ביטא את תחושת הכישלון של סביבתו ממנו וככל הנראה גם שלו מעצמו. הקביעה הישירה של ראובן, שהוא סוג ב', מתארת את רגשי הנחיתות שחברי הקבוצה חשים לעומת חבריהם.

מושג ההזדהות ההשלכתית הוא מפתח להבנת תהליכים והתרחשויות בקבוצה. במפגשי הקבוצה החלו חבריה להשליך על המנחה תחושות של ניתוק, תסכול וחוסר ערך שהם חשו, אך התקשו להכיל בעצמם. הם תיארו את היחס השלילי שהם סופגים בשל היותם נערים נושרים, את הכישלונות הרבים שהם מתנסים בהם, ואת תחושת התבוסתנות שתופסת אצלם מקום נרחב. פעם אחר פעם הם הציבו בקבוצה את השאלות הגורליות של חייהם ונגעו בקונפליקטים הרבים שהם מתמודדים איתם, ובכל פעם מחדש נדרשו לגלות שלמנחה אין באמתחתו נוסחת קסם שתיתן להם פתרון (השוו ברנשטיין, 2017). כאמור, העלאה של התכנים הללו גרמה להצפה של רגשות קשים בקבוצה, ואלה חדרו אל המנחה ומצאו בתוכו וו פנימי בדמות עברו האישי (השוו: לנס, 2011).

גם המנחה השתייך בנעוריו לאותה קבוצת שוליים של חברי הקבוצה. גם הוא לא מצא את דרכו במסלול הישיבתי החרדי הקלאסי, וגם הוא עבר תהליכים שונים של ניתוק ונשירה ממגזר הבסיס שלו. בעבר פקדו גם אותו אותן תחושות של חוסר ערך וכאוטיות לאור חוסר ההצלחה שלו להשתלב במבנים החברתיים החרדיים. בדיעבד הבין המנחה כי הזיכרונות והתחושות מעברו פגשו את ההווה הקבוצתי, וכי כאשר חברי הקבוצה שיתפו במצוקותיהם ובתחושותיהם השונות נפלו דבריהם על קרקע פורייה, והחיו ברובד הלא מודע את תחושות התסכול וחוסר האונים שלו עצמו. בתחום המודע נקשרו תחושות אלו להטלת ספק ביכולות ההנחיה שלו ובמסוגלותו להניע תהליכים של ריפוי ושיקום בחברי הקבוצה. התסכול התעורר אצלו כאשר חש שאין הוא מצליח להציע עזרה טובה דיה לחברי הקבוצה ולספק להם את מבוקשם - הרגשה של יציבות, הכלה ועזרה. כך, דרך התקשורת הלא מודעת שהתקיימה בין המנחה לקבוצה מצאו ההשלכות של חברי הקבוצה עוגן בנפשו של המנחה. תהליך זה של הזדהות השלכתית הוביל לכך שכל אותן תחושות בלתי נסבלות החלו להופיע גם אצל מנחה הקבוצה (השוו: רויטמן, 1989).

כאשר פנה האקלים הקבוצתי לכיוון הקונפליקטואלי, מצב שהוא טיפוסי למפגשים שבהם המשתתפים נאבקים עם תפיסות שונות (Li, Paquin & Gold, 2021), ניסה מנחה הקבוצה לעזור לחברי הקבוצה, להכיל אותם, ולהציע להם אוזן קשבת שתיטיב איתם, תעזור להם ליישב את הקונפליקט ואף תפצה אותם על תחושת היעדר היכולת

שחש ביחס לכושר ההנחיה שלו. ניסיון זה גרם לו לפעול כאילו היה המטפל האישי של כל אחד ממשתתפי הקבוצה, וכך החלה הקבוצה להתפרק לדיאדות שונות, שבכל אחת מהן חברים משתתף אחד ומנחה.

האובייקט התרפויטי בקבוצה אינו המנחה, אלא המשתתפים האמורים להיות האובייקט המיטיב זה בעבור זה. לפיכך המנחה אינו אמור לפעול בקבוצה מעמדה של מטפל אישי של כל אחד מהמשתתפים, אלא כגורם שמאפשר למשתתפים לעצב איכות טיפולית בעבור עצמם (ברמן, 2015). בקבוצה המתוארת, ההתערבויות האישיות פגעו בקשר בין המשתתפים, שהתמודדו עם קושי בשייכות, וגם בלכידות הקבוצתית. כך, בדומה למה שאירע להם במסגרות הלימוד, גם בקבוצה החלו המשתתפים לחוש ניתוק, ואף תסכול ואכזבה מכך שהם אינם מצליחים לקבל את תשומת הלב שהיו רוצים לקבל. משום כך, בשלב הבא הם החלו להיעדר מהמפגשים והפסיקו לשתף פעולה עם הקבוצה. לאור עמדה זאת ניתן להבין את דיווחיהם בשאלון המשוב על תחושות של "שעמום", על התלהבות שנגוזה, על קושי ביצירת שיח ועניין. מכאן אפשר להבין גם את האקטינג אאוט שלהם, שבא לידי ביטוי בהיעדרות מהמפגשים ובנשירה מהקבוצה.

ההזדהות של מנחה הקבוצה עם ההשלכות של חברי הקבוצה, וניסיונותיו בעקבותיה להפוך לגורם מיטיב יותר בעבור הנערים, ולתת להם מעל ומעבר, באו לידי ביטוי גם בבחירה להוסיף מפגשים קבוצתיים מעבר לחוזה הטיפולי הראשוני, ובניסיון למנוע את הפרידה. רצונו של המנחה לשמש כגורם מיטיב בעבור הנערים הוא שגרם לו להתעלם מהקושי הטבעי שמופיע בשלב סיום הקבוצה הכרוך בפרידה, ולסלקו באמצעות הצעת חוזה מחודש שהאריך את מפגשי הקבוצה, אף על פי שלא היה ברור אם לחברי הקבוצה יש צורך בכך, ואם יש להארכה זאת הצדקה מקצועית.

סיכום ומסקנות

המאמר תיאר את מצבם של בני נוער חרדי נושר והציג מקרה של קבוצה טיפולית לנוער כזה עם מנחה מאותו רקע תרבותי. הוויינייטה שהובאה במאמר הציגה את האופי והמהות של הקשיים שחווים נערים חרדים המצויים בתהליכים של נשירה וניתוק ממגזר הבסיס שלהם, ואת הצורך שלהם לקבל עזרה ותמיכה ממעגלים שונים. הדיון במקרה הראה כיצד שב עברו של המנחה ופגש אותו בהווה של הקבוצה, ואיך תהליכים של הזדהות השלכתית השפיעו על הדינמיקה הקבוצתית. בראיון טלפוני שנערך ארבעה חודשים לאחר סיום הקבוצה, משובי המשתתפים אישרו במידה רבה את החוויה של המנחה. מחברי המאמר מציעים הסברים שונים להתפרקותה של הקבוצה בטרם עת,

ומתמקדים בתהליך של הזדהות השלכתית שהתרחש בה. המאמר שם דגש על הקושי של מנחה בתחילת דרכו לעבוד באופן קבוצתי, ומדגיש את חשיבותה של ההדרכה במהלך הטיפול, ואת הצורך של המנחה לפתח יכולת אינטרוספקטיבית וערנות לתהליכים של הזדהות השלכתית בקבוצה, במיוחד במקרים שבהם הוא מגיע מאותה קבוצת שוליים שבה מצויים המשתתפים.

מקורות

ארן, ל. (2018). חשיפה עצמית של ההעברה הנגדית השלילית של המנחה בקבוצה האנליטית. **מקבץ**, 23(1), 129–145.

בן יאיר, י. ורונאל, נ. (2014). מהגרים בארצם: נוער חרדי במצבי סיכון ונתק חברתי. **חברה ורווחה**, לד(1), 51–71.

ברמן, א. (2015). מהו הקבוצתי בטיפול הקבוצתי. בתוך, רובי פרידמן ויעל דורון (עורכים), **טיפול קבוצתי אנליטי בארץ זבת חלב ודבש**. קריית ביאליק: אח.

ברנשטיין, ש. (2017). "את פתח לו": הנחיית קבוצות של גברים דתיים במסגרת הכשרתם כמטפלים. **מקבץ**, 21(2), 49–58.

גודמן, י. (2003). קולות מ"ספינת השוטים": מאבקי זהות במסגרות טיפול חרדיות. בתוך ע. סיון וק. קפלן (עורכים), **חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה?** (עמ' 134–170). ירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר.

גודמן, י. ויונה, י. (2004). מבוא: דתיות וחילוניות בישראל: אפשרויות מבט אחרות. בתוך: י. יונה וי. גודמן (עורכים), **מערבולת הזהויות: דיון ביקורתי בדתיות ובחילוניות בישראל** (עמ' 9–45). ירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר.

גלב, י. (2020). תהליכי גיבוש זהות בקרב בני נוער חרדיים המשלבים לימודי קודש וחול בישיבה התיכונית־חרדית "שבי ציון". **חקר החברה החרדית**, 7, 1–28.

טייטל, א. (2015). **הכשל האמפתי בטיפול קבוצתי**. תל אביב: רסלינג.

להב, ח. (2005). תהליכים ותמורות במאפייני סיכון וניתוק של נוער מתבגר "דתי חרדי" המטופל במסגרת היחידות לקידום נוער. **מניתוק לשילוב: היבטים בחינוך ילדים ונוער בסיכון**, 13, 49–78.

ליאון, נ. (2010). **חרדיות רכה: התחדשות דתית ביהדות המזרחית**. ירושלים: יד יצחק בן צבי.

לנס, ע. (2011). **התבוננות נפשית**. אבן יהודה: הוצאת אמציה.

מיטשל, ס. א. ובלאק, מ. ג. (2006). **פרויד ומעבר לו: תולדות החשיבה הפסיכואנליטית המודרנית**. תל אביב: תולעת ספרים.

פרידמן, מ. (1991). **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

רויטמן, מ. (1989). הזדהות השלכתית: מפתח להבנת תהליכים בין אישיים וקבוצתיים. **שיחות**, ג(2), 124–129.

שהינו־קסלר, ש. וגולדברג, ד. (2021). **נוער חרדי בסיכון: ממצאים ותובנות**. המכון החרדי למחקרי מדיניות. https://did.li/o28Hw

שלג, י. (2000). **הדתיים החדשים: מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל**. ירושלים: כתר.

Foulkes, S. H. (1986). *Group-Analytic Psychotherapy: Methods and principles*. London: Karnac.

Greenberg, D., & Witztum, E. (2013). Challenges and conflicts in the delivery of mental health services to ultra-orthodox Jews. *Asian Journal of Psychiatry, 6*(1), 71–73. https://doi.org/10.1016/J.AJP.2012.10.008

Helm, P. J., Jimenez, T., Bultmann, M., Lifshin, U., Greenberg, J., & Arndt, J. (2020). Existential isolation, loneliness, and attachment in young adults. *Personality and Individual Differences*, 159.

https://doi.org/10.1016/J.PAID.2020.109890

Horowitz, M., & Milevsky, A. (2020). Interpersonal processes in homogeneous group therapy with orthodox Jewish men in Israel: Case example and clinical application. *International Journal of Group Psychotherapy, 70*(4), 509–539. https://doi.org/10.1080/00207284.2020.1805619

Klein, M. (1946). *Development in Psychoanalysis*. London: Hogarth Press.

Li, X., Jr., D. M. K., Paquin, J. D., & Gold, P. B. (2021). What was that session like? An empirically-derived typology of group therapy sessions. *Group Dynamics, 25*(2), 107–121. https://doi.org/10.1037/GDN0000139

Margolese, F. (2005). *Off the derech: Why observant Jews leave Judaism: How to respond to the challenge*. Devora Publishing.

Pearce, L. D., & Haynie, D. L. (2004). Intergenerational religious dynamics and adolescent delinquency. *Social forces, 82*(4), 1553-1572. https://doi.org/10.1353/sof.2004.0089

Rutan, J. S. (2021a). Reasons for suggesting group psychotherapy to patients. *American Journal of Psychotherapy, 74*(2), 67–70. https://doi.org/10.1176/APPI.PSYCHOTHERAPY.20200032

Rutan, J. S. (2021b). Rupture and repair: Using leader errors in psychodynamic group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy, 71*(2), 310–331. https://doi.org/10.1080/00207284.2020.1808471

Westerling, T. W., Drinkwater, R., Laws, H., Stevens, H., Ortega, S., Goodman, D., Beinashowitz, J., & Drill, R. L. (2019). Patient attachment and therapist countertransference in psychodynamic psychotherapy. P*sychoanalytic Psychology, 36*(1), 73–81. https://doi.org/10.1037/PAP0000215